

Voor u gekozen

Wie heeft nog van een lierenaar gehoord?

Dr. Ernest Eylenbosch

Er bestaat in onze taal een woord *lierenaar* dat, op het eerste gezicht althans, in drie betekenissen voorkomt of op zijn minst voorkwam. Om de juiste toedracht te verduidelijken is een kleine opsomming ongetwijfeld aangewezen.

1. Een *lierenaar* is uiteraard een inwoner van de stad Lier. Elke taalgebruiker kent of herkent deze benaming, want ze hoort thuis in een reeks vergelijkbare, systematisch gevormde namen die alle op het verlengde suffix *-(e)naar*, eindigen en waartoe onder meer behoren: Assenaar, Aalstenaar, Deinzenaar, Deurlenaar, Diestenaar, Gentenaar, Gooikenaar, Hallenaar, Lennikenaar, Opwijkenaar, Ronsenaar en dergelijke.
2. Maar *lierenaar*, ook wel *lier(e)man* genoemd, is of was eveneens de naam van een soort zakmes, een benaming die verder uitvoering ter sprake komt. In deze betekenis kende het woord in de tweede helft van de 19e eeuw een vrij ruime verspreiding. Vandaag is het wel helemaal verouderd en grotendeels vergeten, al bewaart het collectieve geheugen van onze taalgemeenschap er misschien nog vage herinneringen aan.
3. Ten slotte was een *lierenaar*, op zijn beurt ook als *liereman* bekend, een straatmuzikant die op een lier, d.i. een traditioneel instrument van de oude volksmuziek speelde. In deze opvatting mag het woord thans ongebruikelijk en tot de status van historische term terugggebracht heten. Weliswaar berust de hier gegeven voorstelling van zaken, waarbij aan *lierenaar* drie erg uiteenlopende betekenissen worden toegeschreven, op een overduidelijke simplificatie. Want bij de eerste twee betekenissen is inderdaad één en hetzelfde woord in het spel: een afleiding bij een eigennaam, meer bepaald de stadsnaam Lier. In de derde betekenis treedt een zelfde afleiding op, maar nu bij substantief *lier*, naam van een muziekinstrument. In feite gaat het om twee verschillende woorden die naar de vorm volkomen samenvallen, m.a.w. om twee homoniemen. Alleen op *lierenaar* in de tweede van de bovenvermelde betekenisopvattingen, die van zakmes, wordt hier nader ingegaan.

De titel boven deze bijdrage roept bij me onvermijdelijk herinneringen op aan de lagere school in mijn heel kleine geboortedorp Elingen, in het centrale deel van Pajottenland gelegen. Op de eenheidshaart voor dialectologisch en volkskundig onderzoek stemt de plaats met

Foto: Museum voor Oude
Technieken, Grimbergen

peilpunt O 253 overeen. Om alle misverstand bij voorbaat uit te sluiten, vermeld ik dat Elingen in mijn kinderjaren meer dan vijftig huizen en ongeveer 365 inwoners telde, wat in de volksmond heette “zoveel als er dagen in het jaar zijn”. Ook over de dorpschool waarop ik reeds een allusie gemaakt heb, moet ik volledigheidshalve nog enkele “folkloristische” bijzonderheden meedelen. Het was een gemengde gemeenteschool, met slechts twee leerkrachten in dienst; het gebouwtje omvatte dan ook in hoofdzaak maar twee klaslokalen. Tussen die twee leerkrachten bestond een duidelijke werkverdeling. De juffrouw, een ongehuwde onderwijzeres, dochter van de plaatselijke koster, gaf les aan de eerste drie leerjaren samen, terwijl de meester, die tevens hoofdonderwijzer was, de volgende drie jaren voor zijn rekening nam. Een vrije namiddag kreeg de schooljeugd alleen op donderdag, maar een verzetje, in elk geval een prettige afwisseling was er voor de jongens van de drie lagere klassen op welbepaalde middagen. Dan kregen de meisjes van de zes leerjaren samen les in “handwerk” van de juffrouw. De kleine jongens van de drie lagere leerjaren mochten bijgevolg in de klas van de hoofdonderwijzer gaan zitten, dus bij de groten. Daar konden ze geïntrigeerd luisteren naar de uiteenzetting van een gezagspersoon als de meester en bewonderend kijken naar de indrukwekkende landkaarten die hij tegen de muur boven de trede kon uitrollen. Vandaag maakt het oorspronkelijk zelfstandige dorpje deel uit van de fusiegemeente Pepingen en er is nu in Elingen helemaal géén school meer gevestigd. Van 1955 af is de bestaande instelling op haar laatste benen gaan lopen om enkele jaren later voorgoed te verdwijnen. Sinds de fusie van gemeenten in 1975 heeft ook hier de evolutie definitief toegeslagen. Het hele complex bestaande uit een gemeentehuis, onderwijzerswoning, schoolgebouw met twee speelplaatsen, één voor de jongens en één voor de meisjes, is gesloopt en op het vrijgekomen perceel is een ruime koppelwoning gebouwd, in de enige dorpsstraat die de huidige deelgemeente Elingen traditioneel rijk was. Maar hierbij is een nadere precisering nodig: door vaak heel recente nieuwbouw hebben ook sommige

andere straten van het dorp inmiddels hun vroegere uitzicht grotendeels verloren.

Dit beeld van mijn geboortedorp en bijbehorende school was niet overbodig om de achtergrond te schetsen waartegen ik het woord *lierenaar* heb leren kennen. Uit mijn tweede leerjaar (oorlogsjaar 1942-1943) herinner ik me inderdaad een leeslesje waarin een boer, of althans een buitenmens, "met zijn *lierenaar* in de hand" opgevoerd werd. Dat *lierenaar* maakte op mij een geweldige indruk, want het woord behoorde zeker niet tot het beperkte, grotendeels dialectische vocabularium dat ik als achtjarig jongentje beheerste. Mij is toen duidelijk gemaakt, door de uitleg van mijn onderwijzeres of misschien van mijn vader, dat met *lierenaar* in het leeslesje een soort mes bedoeld was. Uiteindelijk ben ik die term gedurende vele tientallen jaren blijven koesteren als een heel treffend voorbeeld van een woord dat ik in mijn prille leerjaren op school had leren kennen, maar later nooit meer ontmoet heb, noch bij lectuur, noch in enig gesprek.

Geleidelijk is aldus bij me de overtuiging gegroeid dat het woord *lierenaar* staat voor een vrijwel vergeten benaming van een intussen verdwenen begrip. Maar die conclusie verdient toch een nader en kritisch onderzoek. Om maar te beginnen bij het begin en met de deur in huis te vallen: wat is met *lierenaar* eigenlijk bedoeld? Geen twijfel mogelijk: het gaat om een soort knipmes, m.a.w. een zakmes waarvan het inklapbare lemmet in het hecht sluit en met een knip toeslaat. Ons monumentale Woordenboek der Nederlandsche Taal (het betrokken deel is van 1924) geeft in oude spelling de volgende definitie: "Klein knipmes met houten hecht, zoals er te hier vervaardigd worden. In een groot deel van Z.-Nederl.; in sommige streken spreekt men van *liereman*." Als bewijsplaats is aldaar evenwel slechts één enkel excerpt aangehaald uit een Vlaams volkskundig werk, dat luidt: "Een jongen zonder mes in den zak kan men zich moeilijk voorstellen... Het is meest een mes met een houten hecht, een mes met houten luiker of *lierenaar*; een pennemes is een voorwerp van weelde".⁽¹⁾ Uit deze gegevens van het WNT valt wel een en ander te onthouden. Het woord *lierenaar* is in een groot deel van Vlaanderen bekend, maar allicht niet overal. De etymologische verklaring van de benaming stelt geen enkel probleem: een afleiding op -enaar bij de plaatsnaam Lier, wat meteen verwijst naar de stad waar het mes vervaardigd werd. Voorts blijkt het om een vrij democratisch mes te gaan, want het is klein en het hecht is gewoon van hout. Ook in een idioticon is uitdrukkelijk gewezen op de bescheiden status van het mes "dat de koeters en knechten veel gebruiken".⁽²⁾

Tenslotte wordt gesteld dat naast de afleiding *lierenaar* in dezelfde betekenis ook de samenstelling *liereman* voorkomt.

Daarnaast kan het artikel in het WNT ook aanleiding geven tot een paar minder nauwkeurige gevolgtrekkingen. In de eerste plaats sug-

1) WNT VIII^F, 2136

2) A. Joos, *Waasch Idioticon*, Gent en Sint-Niklaas, 1900), 404 v. *Liereman*.

Foto: Museum voor Oude Technieken, Grimbergen

gereert het aangehaalde excerpt enigszins dat een *lierenaar* vooral thuishoorde in de leefwereld van een opgroeiende jongen en dat is volstrekt niet het geval. Weliswaar betekende een knipmes op zak hebben voor hem haast automatisch dat hij binnen de peergroup voor vol werd aangezien, want met een mes kon je allerlei: een wilgenfluitje snijden, een mol villen, een groene twijg schillen, een biet versnijden en wat al niet. Maar ook volwassenen op het platteland beschikten graag over een knipmes. Zelfs met betrekking tot de 20e eeuw gewaagt een Duits onderzoeker terecht van “das Taschenmesser mit einklappbarer Klinge, wie es noch heute jedermann auf dem Lande als Universalwerkzeug ständig bei sich trägt.”⁽³⁾ En wie zich vandaag een exemplaar aanschafft van het multifunctionele zakmes van het Zwitsers leger, symbool van het Zwitserse vernuft en van kwaliteit, ervaart wellicht nog iets van de stille vreugde die de aanblik van een *lierenaar* in een jongenshart kon opwekken.⁽⁴⁾

Een vraag die vrijwel spontaan rijst, is daarenboven: sinds wanneer was bij ons een bepaald knipmes onder de naam *lierenaar* bekend? Het aangehaalde excerpt uit het WNT is niet ouder dan de allereerste jaren van de 20e eeuw en scheidt dus in verband met deze vraag geen enkele klaarheid. Datzelfde WNT verwijst naar dialectologische bronnen met name het idioticon van A. Joos (Land van Waas) en D. Claes (Hageland) die het begrip wel kennen, maar beide uit de tijd omstreeks 1900 dateren.⁽⁵⁾

In het Gents woordenboek dat op zijn beurt veel taalmateriaal uit de belle époque aanbrengt, staat het volgende artikel: *Liereneere* m. Een mes met houten hecht, veel te Lier gemaakt. Syn. *Luikeneere*.⁽⁶⁾

Opmerkelijk is het hier vermelde synoniem *luikeneere*, een afleiding bij het oude werkwoord *luiken*, in de zin van ‘sluiten’. Overigens bewijst dit uitzonderlijke gegeven bij Lievevrouw-Coopman dat naast *lierenaar* ook concurrerende benamingen konden voorkomen, wat misschien de gevolgtrekking wettigt dat de kwestieuze term toch niet overal bekend was.

Voor een echt wat oudere bewijsplaats kunnen we, nog altijd aan de hand van het WNT, terecht bij L.W. Schuermans, wiens werk van 1865 tot 1870 in afleveringen verschenen is en bij wie we *lierenaar*

(3) R. Peesch, *Holzgerät in seinen Urformen* (Berlin, 1966), 80.

(4) Volgens een kort bericht in het dagblad *De Standaard* van zaterdag 7 juli 2007 zal de gecommmercialiseerde vorm van het befaamde Zwitserse legermes er vanaf nu groen en niet langer rood uitzien.

(5) A. Joos, *Op.cit.*, l.c. en D. Claes, *Bijvoegsel aan de bijdrage tot een Hagelandsch Idioticon* (Gent, 1904), 136.

(6) L. Lievevrouw-Coopman, *Gents woordenboek* (Gent, 1950), 790.

gedefinieerd vinden als “liersch [sic] mes, een klein toevouwend mes met houten steel, dat te Lier gemaakt wordt”. (7)

Uit het bovenstaande materiaal, dat we haast uitsluitend aan het Leids woordenboek te danken hebben, zou men voorzichtig durven concluderen dat het woord *liereenaar* als benaming voor een klein knipmes hooguit enkele jaren voor 1870 in zwang gekomen is.

Daartegenover staan echter oudere vermeldingen, zowel in een doorlopende tekst als in een lexicografische bron. In 1865 verschijnt in een Gents tijdschrift *Oud en Nieuw* een heel laudatieve bijdrage, eigenlijk een necrologie, over een houtsnijder Blondijn van Haver (1811-1865), die in de Oost-Vlaamse gemeente Poesele geleefd heeft. Hoewel hij nooit enige vorm van scholing of onderwijs in een kunstvak had genoten, wist hij toch profane “kunstgewrochten” zoals palmhouten wandelstokken, naast pijpkasten en rekken te produceren en voorts ook godsdienstig geïnspireerd werk: Christuskoppen, kruisbeelden en andere devotionalia. Zijn artistieke aanleg kwam in zijn vroege jeugd tot uiting, want “reeds van dien tijd afhield hij zich onledig met liereenaars, allerhande dieren en vogelen te snijden, enz. Zijne neiging tot het snijden vermeerderde met zijne jaren...”. (8) Zo staat het woord voor woord in de tekst, die wel een beetje onhandig geformuleerd is. Voor een goed begrip ervan moeten we het voorzetsel *met* hier als ‘door middel van, met behulp van’ opvatten. Meteen krijgen we weet van een opmerkelijk detail: de ongeschoolde houtsnijder gebruikte aanvankelijk althans een *liereenaar* als werkinstrument, wat bewijst dat hij verplicht was zijn kunst met wel heel rudimentaire middelen te beoefenen. Twee jaar later herhalen F. de Potter en J. Broeckaert in hun monografie over de gemeente de meeste gegevens betreffende B. van Haver uit hetzelfde tijdschriftartikel. De beide historici maken er evenwel een poespas van als ze omtrent de bewuste amateur-kunstenaar letterlijk schrijven: “De armoedige toestand zijner ouders dwong hem in zijn jeugd de koeien te wachten, doch reeds van dien tijd af hield hij zich veel bezig met het snijden van allerlei dieren en dierenkoppen, voor wandelstokken, enz., en het vervaardigen van de zoogenaamde liereenaars. Die zucht tot beeldsnijden vermeerderde met zijne jaren...”. (9) Hiermee bewijzen de auteurs dat ze het woord heel waarschijnlijk niet kennen of begrijpen, want ze blijken *liereenaar* op te vatten als een product van houtsnijwerk en niet als het mes waarvan de houtsnijder zich bedient. We hebben boven allicht niet ten onrechte de vraag gesteld of de term wel overal en algemeen bekend was.

In 1853, dat is ruim een decennium vroeger dan het excerpt uit het Gentse *Oud en Nieuw*, komt in een vertaalwoordenboek reeds het volgende artikel voor: Lierman... Liersch mes. *Couteau de Lierre*. (10)

Dat de redacteurs een samenstelling *lierman* en niet de afleiding *liereenaar* als naam voor het mes vermelden valt op, maar maakt in elk

(7) L.W. Schuermans, *Algemeen Vlaamsch Idioticon* (Leuven, 1870), 338.

(8) Hier uit de tweede hand geciteerd. Vgl. A. Bollaert in: *Het Land van Nevele*, jg.37 (2006), 167.

(9) F. de Potter en J. Broeckaert, *Geschiedenis der gemeente Poesele* (Gent, 1867), 30.

(10) Van de Velde en Sleeckx, *Volledig Nederduitsch-Fransch Woordenboek* (Brussel, 1853), 535.

geval duidelijk dat ze met het begrip vertrouwd zijn. Op de koop toe voorzien ze dat *lierman* van een asterisk, wat in hun werk betekent “dat het woord in de geschrevene taal weinig gebruikt wordt”.⁽¹¹⁾ Deze toevoeging schijnt er op te wijzen dat ze de term tot de volkstaal, tot het dialectisch taalgebruik rekenen of ook dat ze de aangehaalde betekenis in geen enkele oudere, schriftelijke bron hebben aangetroffen.

Over de woordvorm *lierenaar* willen we ten slotte nog een opmerking maken. Naar gelang van de betekenis ‘inwoner van Lier’ tegenover ‘knipmes’ wordt de afleiding, overeenkomstig de spellingregels van onze taal, respectievelijk met en zonder hoofdletter geschreven. Het resultaat is dat er een taalkundig of alleszins orthografisch doublet *Lierenaar/lierenaar* ontstaat. Zelfs in een vrij recente uitgave van een gezaghebbend handwoordenboek wordt dit taalfeit erg systematisch en een beetje schoolmeesterachtig toegelicht in het volgende artikel: Lierenaar, m. (-s), 1. inwoner van, man afkomstig uit Lier; -2. (zonder hoofdletter) (gewestelijk) knipmes.⁽¹²⁾

Maar de dorre wetenschap van een lexicograaf is gelukkig niet alles. De groene boom des levens wil dat we bij een Lierenaar (met hoofdletter), namelijk Felix Timmermans, terecht kunnen voor een kleurrijk citaat waarin *lierenaar* (met kleine letter) voorkomt: *Hij kwam om winterhout te kopen, en kocht een boom. En met zijn lierenaar schreef hij in de schors het enigste wat hij ooit geschreven heeft: “Melk den dag”*.⁽¹³⁾ Niet alle namen van haast vergeten gebruiksvoorwerpen kunnen op een dergelijke literaire adelbrief bogen...

Als slotsom na onze peiling naar de bekendheid van *lierenaar*, als naam voor een begrip dat in het verleden bij ons min of meer gemeengoed is geweest, kunnen we stellen dat het woord en bijgevolg ook de zaak, in de tweede helft van de 19e eeuw in Vlaanderen vrij ruim bekend waren. Alle bewijsmateriaal wijst in die richting: de benaming is vermeld in ons grote nationale woordenboek, in Vlaamse idiotica en zelfs in vertaalwoordenboeken; ze komt voor in een volkskundig werk en voorts in geschriften van uiteenlopende aard en duikt ten slotte ook op in een befaamde roman, die zelf een klassieker geworden is. Maar tot de Nederlandse standaardtaal heeft *lierenaar* (in de zin van ‘knipmes’) eigenlijk nooit behoord; het is altijd een woord met veeleer regionale kleur gebleven. Toevallig of niet dateren de meeste bewijsplaatsen, aan lexicografisch en andere bronnen ontleend, uit de tijd omstreeks 1900 om nu eens een jaartal te noemen. Hoe het met de benaming daarna gegaan is, blijkt minder duidelijk. Ongetwijfeld bleef het woord in de 20e eeuw nog gedurende decennia bekend, maar begon het toch geleidelijk in onbruik te raken. Naar ons oordeel heeft het thans elke actualiteit verloren. Als hedendaagse verklarende woordenboeken het nog opnemen, honoreren ze alleen maar een historische term.

(11) Van de Velde en Sleenckx, *Op. cit.*, Verklaring der teekens en verkortingen, t.o. blz. 1118.

(12) Van Dale, *Groot woordenboek der Nederlandse taal*, Elfde dr. (Utrecht-Antwerpen), 1984), 1576.

(13) Geciteerd uit: W. de Clerck, *Nijhoffs Zuidnederlands Woordenboek* (’s Gravenhage-Antwerpen, 1981), 259.